

Krležina Enciklopedija Jugoslavije između euroskepticizma i euronormativizma: prilog poznavanju početaka Krležina projekta Enciklopedije Jugoslavije

Drago Roksanđić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SAŽETAK: Članak je nastao s ciljem da se analizom ključnih stajališta Miroslava Krleže i članova Centralne i republičkih redakcija, iskazanih na Plenumu i komisijama Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* u Zagrebu od 12. do 14. lipnja 1952. godine, postavi problem Krležina odnosa te odnosa drugih aktera prema tom enciklopedijskom projektu. Polazeći od hladnoratovskih proturječja u Jugoslaviji između 1948. i 1952. godine i dalekosežno projiciranih društvenih promjena u zemlji u tom vrlo kratkom periodu, Krleža je mogao konceptualizirati *Jugoslavicu* u epohalnim razmjerima, a istovremeno predstaviti njezine socijalističke prosvjetiteljske ciljeve na utilitarnoj razini. Cijena toga raskoraka naslućivala se već 1952. godine. Ipak, mnogobrojni suradnici, okupljeni u Zagrebu i u drugim jugoslavenskim centrima na Krležinu projektu, logikom distribucije vlasti i moći u Jugoslaviji učinili su *Enciklopediju Jugoslavije* europski kompetitivnim projektom.

Ključne riječi: *Miroslav Krleža*; Enciklopedija Jugoslavije; *Centralna redakcija*; *euroskepticizam*; *euronormativizam*

»Južnoslovensko«/jugoslavensko i europsko pitanje 1952: pristup nastajanju Krležine *Enciklopedije Jugoslavije*

Malo što je u golemu opusu Miroslava Krleže toliko izravno bilo vezano za povijest Jugoslavije kao *Enciklopedija Jugoslavije*.¹ Koliko god to moglo biti točno, istovremeno je i razmjerno netočno jer je *Jugoslavica* uvijek za njega bila smislena samo utoliko ukoliko je hrvatske, »južnoslovenske« i jugoslavenske vrijednosti kritički interpretirala i legitimirala na europski i svjetski prepoznatljivije načine. Budući da je Krleža o Europi i svijetu mislio i pisao iz svojih hrvatskih perspektiva, ali u konačnici kao građanin svijeta, njegova razumijevanja Europe i svijeta od najranijih

¹ »Povijest« ovdje podrazumijeva prošlost, sadašnjost i budućnost u značenjima Reinharta Kossellecka u *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993).

spisateljskih dana nisu bila jednoznačna.² Time je i njegov odnos prema »jugoslaven-skom pitanju« uvijek bio konkretno historijski uvjetovan.

Takvim shvaćanjem zadane teme višestruko se usložnjavaju mogući pravci istraživanja geneze Krležina projekta. Da bi se izbjegnulo teškoće koje iz toga nužno proistječu, tema je ovom prilikom reducirana na jedan događaj u povijesti *Enciklopedije Jugoslavije*, koji je istovremeno i jedan od njezinih periodizacijskih međaša. Radi se to u konkretnohistorijskim kontekstima s ciljem da se naznačenu temeljnu problematiku Krležinih enciklopedijskog projekta, euroskepticizma i euronormativizma izloži na kritički provjerljiv način. Predmet rasprave u ovom članku kronološki je limitiran na Prvu sjednicu Plenuma Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije*, održanu u Zagrebu od 12. do 14. siječnja 1952. godine.³ Bila je to druga najvažnija provjera izvedivosti i održivosti *Jugoslavicae* nakon što je Savezna vlada na Krležin prijedlog svojom posebnom uredbom osnovala Leksikografski zavod Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 5. listopada 1950. godine. Tada je i »Krleža postavljen za direktora, ujedno i glavnog urednika *Enciklopedije Jugoslavije* koja je središnji projekt Zavoda, a uz nju je planirano i pokretanje niza 'retrospektivnih, specijalnih' enciklopedija.«⁴ Plenum Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* – koji je svojim nazivom neodoljivo asociirao na istovremenu partijsku terminologiju pa i time pridonosio javnom prestižu ovoga gremija u jugoslavenskoj kulturnoj politici – bio je već svojim sastavom, uvjetno rečeno, krležijanski. Jedva koju godinu nakon 1945. nitko drugi u Jugoslaviji ne bi mogao radno umrežiti tako veliko mnoštvo profesionalno kvalificiranih ljudi – vrlo različitih političkih provenijencija pa i različitih statusa u novostvorenom poretku – i to na dugoročnom projektu bez presedana u kulturnoj povijesti »južnoslovenskih naroda«, k tome na praktično njegovu osobnom projektu. Plenum su činili Krležini zavodski suradnici te članovi i suradnici republičkih, partijskih i vojnih redakcija, tj. činili su ga ljudi koji su inače vrlo različito razumijevali smisao Krležine *Jugoslavicae* i svoju ulogu u njegovu projektu.

Nitko od mnogobrojnih aktera Plenuma, koliko sam se uspio obavijestiti, kasnije nije ostavio nikakva objelodanjena traga o spomenuta tri dana u Zagrebu. Krle-

² »Evropa danas« naslov je Krležina eseja iz 1933. godine: »...moglo bi se reći da K[rleža] pravi skicu epistemološkoga reza razmišljajući o evr[opskoj] pameti, njezinome sintetičkom znanju, pitanju naoružanja, pol[ijesnom] defileu evr[opskih] naroda, vječnoj ljudskoj, pa tako i evr[opskoj] gluposti, te ustvrđuje da za evr[opsku] povijesnu stvarnost vrijedi žalosna spoznaja da su 'najveće evropske istine izgovorene ispod vješala.« C[vjetko] M[ILAN]JA, »EVROPA DANAS«, *Krležijana 1/A–Lj* (glavni urednik Velimir Visković), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993., 247.

³ Prijedlog izvorno potječe od Vlahe Bogišića. Zahvalan sam mu i ovom prilikom na tome.

⁴ Velimir VISKOVIĆ, »Enciklopedizam«, *Krležijana 1/A–Lj* (glavni urednik Velimir Visković), Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1993., 214–230 (citirano mjesto je na str. 217). Ovaj je članak, s literarnim referencama na kraju teksta, zasad najpouzdaniji istraživački vodič. Usp.: ISTI, »Krležinski koncept Enciklopedije«, u: Velimir Visković, *Krležološki fragmenti*, Zagreb 2001., 209–242.

žini »Referat na Plenumu Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* 12. VI 1952« i »Govor na drugoj sjednici Plenuma Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* 14. VI 1952« najvažniji su i redovito korišteni izvori u objavljenim radovima o povijesti *Enciklopedije Jugoslavije*.⁵ Njihova je vrijednost danas prije svega u tome što reflektiraju uvodni i zaključni dio rada Plenuma, odnosno stajališta s kojima je Krleža otvorio i zatvorio skup. Međutim što je sve bilo predmet rasprave na Plenumu, tko je što zagovarao, što je sve i kako dogovarano, a što je sve ostalo neriješeno, moguće je istražiti prije svega korištenjem primarne plenumske dokumentacije, koja je vrlo opsežna, nedovoljno sređena i teško dostupna.⁶ Autor se stoga osjeća povlaštenim što mu je Vlaho Bogišić dao kopije 208 stranica strojopisnoga materijala o radu Plenuma (»I. Zapisnici o I. sjednici Plenuma C[entralne] R[edakcije]« /1–36/; »II. Zapisnici o sastancima komisija« /37–156/ i »III. Zapisnici o II. sjednici Plenuma C[entralne] R[edakcije]« /157–208/), bez čega ne bi bilo moguće napisati članak pod navedenim naslovom.⁷ Time je djelomično postalo realnije historizirati Krležine plenumske »solilokvije«, ali i otvoriti raspravu o pitanjima koja se pred iskustvom *Jugoslavicae* danas nameću iz suvremene hrvatske situacije u europskim obzorjima. Naglašavam »djelomično« jer rasprave u komisijama nisu bile stenografirane. Lapidarno su bilježeni zaključci pojedinih sjednica, koji su također i sami dragocjene obavijesti. Stenografirana je rasprava na II. sjednici Plenuma nakon Krležina govora (184–208). Unaprijed pripremljeni mnogobrojni dokumenti Centralne i ostalih redakcija, koji su bili predmet rasprava na Plenumu i u komisijama, također nisu uvršteni u ovu dokumentaciju. Neovisno o svim navedenim ograničenjima, moguće je pokušati unijeti neke prinose raspravi za koju možemo reći da je unatoč svemu napisanom historio-ografski jedva otvorena.

⁵ Vidjeti detaljne podatke o njihovu objavljivanju u: *Krležijana. Bibliografija Miroslava Krleže* (glavni urednik Velimir Visković), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999., 116–117.

⁶ O Krležinoj se ostavštini mnogo pisalo pa i dalje se povremeno piše. Arhivska građa Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža rijetko je kada predmet javnoga interesa. Kada bi ju se vrednovalo kao funkcionalnu cjelinu zajedno s građom republičkih i pokrajinskih te partijske i vojne redakcije, dobilo bi se europski reprezentativnu baštinsku vrijednost. Članak Antuna VUJIĆA, »Leksikografija, znanost i društvo. S dodatkom: 30 godina poslije« (*Studia lexicographica*, god. 7., 2013., br. 2/13/, 11–33), neovisno o drugim svojim kvalitetama, mogao bi biti projektna podloga istraživanja baštine Leksikografskoga zavoda.

⁷ Članak V. Bogišića »Prilog razumijevanju leksikografije i enciklopedije u modernoj hrvatskoj kulturi« (*Studia lexicographica*, god. I., 2007., br. 1/1/, 9–22) olakšao mi je problemsku kontekstualizaciju vlastitoga pristupa.

Jugoslavenske (ne)izvjesnosti, hladnoratovsko ozračje i *Krležina Jugoslavica* 1952. godine

Krležina enciklopedistička erudicija – prezentna već u *Hrvatskoj književnoj laži* (1919) te potvrđena u mnoštvu drugih međuratnih književnih očitovanja – tek nakon 1945. godine počela se oblikovati kao dugoročno osmišljeni kulturni i politički program enciklopedijskoga (pre)vrednovanja baštine »južnoslovenskih«/jugoslavenskih naroda.⁸ Službeno je postala legitimna nakon 1948., početne godine destalinizacije u Jugoslaviji. Nakon 1950., početne godine unutrašnjega političkog redefiniranja budućnosti Jugoslavije, postala je imperativna razvojna potreba. Inicijalno, zakonom o radničkom samoupravljanju u privredi (1950) te finalno »Ustavni(m) zakon(om) o osnovama društvenog i državnog uređenja koji je bitno promijenio cjelokupno državno uređenje i politički sistem i dao osnovu za izmjenu društveno-ekonomskih odnosa«⁹ (1953) razgraničeno je razdoblje u kojem je skupi Krležin enciklopedistički projekt u društvu posvemašnje oskudice stekao javni legitimitet.

Neovisno o razlikama u pristupima i interesima na najvišim razinama vlasti i moći u Jugoslaviji, odnosno u jugoslavenskim republikama, posvuda se smatralo potrebnim kritički propitati i egzaktno redefinirati mnogobrojne »obratnice« u modernoj »južnoslovenskoj«/jugoslavenskoj povijesti, pa i realizirati kvalitativno zahtjevniji, enciklopedijski usustavljeni pristup prošlosti i budućnosti složene države. Kada se tome doda da je upravo na zagrebačkom VI. kongresu Komunističke partije Jugoslavije, održanom od 2. do 7. listopada 1952., Partija *de facto* odbacila svoju svjetskorevolucionarnu utopiju, glavno izvorište permanentne restalinizacije i opredijelila se za socijalizam kao otvoren svjetski proces, izabравši čak i novo, marksovsko ime – Savez komunista Jugoslavije – jasnije je ozračje u kojem je Krleža mogao uspješno ući u realizaciju svojega ključnog projekta, *Enciklopedije Jugoslavije*.

U hladnoratovskoj zbilji toga doba jugoslavenski konflikt s Istokom 1948. godine mijenjao je narav odnosa sa Zapadom već logikom geopolitičkih interesa. U alfabetskoj jedinici »Jugoslavija« Aleš Bebler sažeo je »Spoljnopolitičk(e) odnos(e). 1948–1953« s Krležinim imprimaturom: »U toku 1951 i 1952 i prvih meseci 1953 nastavlja se a u nekim formama i povećava pritisak s Istoka na Jugoslaviju. Ekonomska blokada i dalje je potpuna. Propagandna kampanja razvija iste teme kao i ranije.

⁸ Najviše pouzdanih obavijesti i dokumenata s time u vezi objavio je Enes Čengić u *S Krležom iz dana u dan (1981–1988). Post mortem 1* i *S Krležom iz dana u dan (1989–1990). Post mortem 2* (Svjetlost–Mladost, Sarajevo–Zagreb, 1990), naročito kada je riječ o izvorima koji potječu od Milovana Đilasa. Kritički o Krleži nakon 1945., u: Stanko LASIĆ, *Krleža. Kronologija života i rada*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982., 323–336.

⁹ Leo GERŠKOVIĆ, »IV. Društveno i državno uređenje«, u: »Jugoslavija«, *Ež 4/Hil–Jugos*, Zagreb 1960, 607. Zanimljivo je da ova alfabetska jedinica nema V. poglavlja. Sljedeće je »VI. Ekonomika« (*Isto*, 635).

Krajem 1952 inscenira se nova sudska lakrdija – proces protiv R. Slanskog i V. Klementisa u Pragu. Grupice dezertera prebeglih u istočne zemlje dobivaju javnu i zvaničnu podršku. Oni se javljaju sa zvaničnih, državnih radio-stanica i izdaju svoje listove. Grupe sa diverzantskim zadacima ubacuju se u našu zemlju. Broj pograničnih incidenata je u porastu. Dok ih je u toku 1950 bilo ukupno 937, u 1951 njihov se broj penje na 1517, a u 1952 na 2390, tako da oni predstavljaju pravi mali rat. Ranjeno je i ubijeno oko 100 naših građana.«.¹⁰ Istovremeno, »(u) borbi protiv izolacije Jugoslavija postiže značajne uspehe. Evolucija stava velikih zapadnih sila dovodi, februara 1951, do izjava državnog sekretara za inostrane poslove SAD, D. Achesona, i člana britanske vlade, A. Bevana, da se bezbednost Jugoslavije tiče i njihovih zemalja. Između SAD i Velike Britanije s jedne i Jugoslavije s druge strane dolazi do razmene poseta rukovodećih vojnih ličnosti. Načelnik Generalštaba SAD Collins posećuje Jugoslaviju, načelnik jugoslovenskog Generalštaba Koča Popović posećuje SAD (1951). Uspostavljaju se i drugi kontakti.«.¹¹

Malo tko je bio toliko spreman iskoristiti šanse procesa otvaranja prema Zapadu kao Miroslav Krleža. Pariška »Izložba srednjovekovne umjetnosti naroda Jugoslavije«, pripremljena i realizirana 1949./1950. godine na Krležinu inicijativu, tome je najbolji primjer. Trebala je upoznati francusku i europsku kulturnu javnost s umjetničkom baštinom »zlatnog doba« u povijesti naroda Jugoslavije, epohe u kojoj su južnoslavenski narodi – prema njegovu mišljenju – bili i kulturno i politički europski subjekti i to neovisno pa i nasuprot »latinsko-bizantskim« razdjelnicama. Izložba je trebala poručiti istoj toj javnosti da recentno političko resubjektiviziranje Jugoslavije u Europi otvara mogućnosti i njezina novog, kulturnog resubjektiviziranja u hladnoratovskoj Europi.

Međutim njegove postavke i izložbene interpretacije stećaka, »zlata i srebra Zadra«, srpskih i makedonskih fresaka itd. koliko god mogle izazvati blagonaklone reakcije publike u Parizu, kod kuće su među upućenima prouzročile otvaranje višestrukih kontroverzi. Neke su od njih na različite načine pratile Krležin enciklopedijski projekt od početka, od 1950. do kraja 1990. godine.

Na najvišim razinama moći u Komunističkoj partiji Jugoslavije od 1945. do 1952. godine prevladavali su ljudi federalističkih uvjerenja. Neovisno o njihovim osobnim kulturnim formacijama, koje su bile vrlo različite, ujedinjavalo ih je i duboko ukorijenjeno nepovjerenje u elitne, etablirane nacionalne inteligencije i elitne kulture kojih su oni bili nositelji. Među njima je bilo malo komunista. Bilo je manje-više aktivnih suradnika Narodnooslobodilačkoga pokreta 1941–1945. Neovisno o nacionalnosti, pa i političkom uvjerenju, većinu intelektualaca bilo je teško djelatno inte-

¹⁰ *Ež 5/Jugos–Mak*, Zagreb 1962., 146.

¹¹ *Isto*, 147.

grirati u novi poredak. Bila je to inteligencija s kojom je Krleža stalno polemizirao i prije 1941–1945. i poslije 1941–1945. godine. Nije se trudio biti enigmatičan kada je govorio u siječnju 1952. godine: »Na prvom sastanku republičkih redakcija Enciklopedije Jugoslavije, održanom u okviru našeg Zavoda u januaru ove godine (tj. 28. i 29. siječnja 1952), dao sam u svojstvu glavnog redaktora uvodni referat o nekim problemima koje Enciklopedija Jugoslavije treba da riješi, da bismo se oslobodili onog negativnog, idealističkog, konzervativnog balasta, koji smo naslijedili od građanske klase, a koji je u svojim elementima bio anahronizam već u ono doba, kada se naša građanska svijest počela razvijati, u drugoj polovini XIX stoljeća«. ¹² Iste je ocjene ponovio na Plenumu Centralne redakcije.

Taj »balast« bio je u glavama ljudi koji su nerijetko na različite načine bili nezbuježni suradnici u realizaciji *Enciklopedije Jugoslavije*. Sigurno nisu bili ushićeni spoznajom da će nakon svih mogućih provjera podobnosti nakon 1944/1945. trebati sudjelovati u procesu svojevrsne intelektualne »autodekontaminacije« pod Krležinom dirigentskom palicom. Kao što se Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, prema Krleži, uspješno transformirao u socijalističku revoluciju, »traže se danas naučna, književna, umjetnička i ideološka ostvarenja, na intelektualnoj podlozi jedne problematike, koja metodički nije ispitana sa stajališta najelementarnijeg poznavanja intelektualno-moralne, kulturnohistorijske, estetskomorfološke, ekonomske i sociološke anatomije našeg građanskog društva«. ¹³ Tu je Krleža, svjesno ili nesvjesno, upao u isti onaj modernistički paradoks s lijevim predznakom iz kojega nisu ni znali ni umjeli izaći mnogi drugi reformistički/revolucionarni pokreti u modernoj europskoj i svjetskoj povijesti: »Dok u analitičko-kritičkom pogledu nijesmo svršili ni s preliminarima, mi stojimo pred raznovrsnim i neobično isprepletenim kulturnim zadacima jednog politički ostvarenog plana, ... koji ... predstavlja ... državnom politikom određenu ekonomsku i socijalnu stvarnost. Na pet narodnih sektora, koji se podudaraju sa političko-administrativnom podjelom na šest federalnih narodnih republika, treba da se postavi program koordinirane kulturno-političke djelatnosti, kojoj bi izgradnja jedinstvene socijalističke kulture bila zapravo konačnom svrhom«. ¹⁴

¹² Miroslav KRLEŽA, »Referat na Plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 14. VI 1952«, u: *Isti, Eseji. Knjiga šesta*, Zora, Zagreb 1967., 221. Nema sadržajnih razlika između stenografi-ranih i tiskanih ovih Krležinih tekstova. Među lektorskim intervencijama uočljivije su ispravke Krležinih »srbizama« (»ritualizovana« u »ritualizirana«, »privilegisana« u »privilegirana« itd.).

¹³ »Referat na Plenumu«, 222.

¹⁴ *Isto*. Krležin enciklopedijski projekt tipološki razlikovao i od francuske *Enciklopedije* i od škotske *Britanske enciklopedije*; bio je dužnik objema. Krležina *Enciklopedija Jugoslavije* je s jedne strane bila elitni intelektualni projekt, a s druge strane priručnik za kulturnu orijentaciju u jednoj polupismenoj zemlji na europskoj periferiji. S jedne se strane bavila »preliminarima«, a s druge strane razvojnim anticipacijama itd. Vidjeti temeljnu problematiku pristupa: Slaven RAVLIĆ, »Prosvjetiteljstvo i enciklopedija: dva prosvjetiteljstva i dvije enciklopedije«, *Studia lexicographica*, god. 7, 2013., br. 2(13), 35–55.

Nije u pitanju bilo samo kako nadoknaditi zaostalo u kulturnom i društvenom razvoju – zaostalo u odnosu na europske civilizacijske stečevine, ali i aktualno percipirane jugoslavenske revolucionarne potrebe – nego još više kako izgraditi »jedinственu socijalističku kulturu« u jugoslavenskoj federaciji. Od »analitičko-kritičkih preliminara«, što bi i mogao biti svojevrsni popravni ispit tradicionalne humanističke inteligencije u to doba do renanovski samoosvijestjenih aktera »jedinственe socijalističke kulture« bila je razdaljina koju je malo tko htio ili mogao prijeći. Krleža je taj cilj na Plenumu ipak eksplicitno formulirao: »Ako je narodnost jedan osjećaj što treba da se ovjerovljuje svakodnevno, takoreći plebiscitarno, kao što ga je definirao Renan, onda naša Enciklopedija treba da bude široko, plebiscitarno ovjerovljenje ogromne mase činjenica, koje svojom sveukupnošću čine i stvaraju historiju naše civilizacije, do danas, uglavnom neprikazane u svojoj imponantnoj cjelini.«¹⁵ Masovno-mobilizacijski naglasak ovoga apela – suzdržano federalistički intoniranoga – koji i nacionalnom i kulturnom samoodređenju daje u osnovi isti smisao, bio je u konačnici deklarativno mnogo više inkluzivan nego ekskluzivan. S jednom eksplicitnom ogradom: »Piscima (kao ličnostima) odlučili smo pod vlastitim potpisom da ostavimo punu slobodu mišljenja i izražavanja, ukoliko se ono ne protivi osnovnim principima nacionalnog, republikanskog, federativnog jedinstva i socijalističkog naučno-egzaktnog principa u ispitivanju same enciklopedijske građe.«¹⁶ Znajući što je sve Krleža u raznim vremenima pisao o »slobodi mišljenja i izražavanja«, ovo njegovo očitovanje na Plenumu Centralne redakcije bilo je biljeg novoga doba. Krleža ga je očito i formirao, a ne samo aplicirao.

U novije se vrijeme sve učestalije pokušava dokazati da je pored doktrinarnoga Krleže u *Enciklopediji Jugoslavije* i u Leksikografskom zavodu postojao pragmatični Krleža koji je istovremeno bio sposoban realizirati ciljeve zbog kojih je ušao u enciklopedijski izazov i do krajnjih mogućih granica štititi »punu slobodu izražavanja« svojih suradnika: »Premda pod jugoslavenskim siglom, Zavod je zapravo plod uznemirenoga hrvatskoga kulturnoga i znanstvenog svijeta poslije narodne kataklizme 1941./1945. On je kuća po mjeri svog utemeljitelja. Krležina erudicija, temperament i vizija, a iznad svega njegova golema radna energija i ništa manja ambicija da se svima objasni sve, dali su zamah cijelome pogonu. Ali, lako se zapaža da je

¹⁵ »Referat na Plenumu«, 223.

¹⁶ *Isto*, 235. U osnovi isti stav Krleže je istom prilikom varirao na donekle različite načine: »Mi ne mislimo da je potrebno, da Enciklopedija bude bezuslovnom dijalektičkom, materijalističkom negacijom svih građanskih elemenata naše svijesti, jer bi to, kad bi se ta metoda mehanički primijenila na probleme jednog, još uvijek živog intelektualnog i moralnog organizma, bilo historijski neegzaktno. Tamo gdje se građanski elementi svijesti javljaju kao idealistička negacija materijalne istine, kao fetišizam ispraznih parola (koje su bile i ostale sa krinkom kriminalnog šovinizma ili politički zamaskirane kvazireligiozne propagande živim otrovom), tu treba da budemo dosljedno i neumoljivo strogi«. (*Isto*, 226)

njegova dirigentska palica samo prividno stroga. Pod njegovim ravnanjem i najdisparatniji su mogli naći mjesto i osjećati se egzistencijalno sigurnijima i društveno korisnima. Svima njima – ... – Krleža je ostavio punu slobodu izražavanja pod uvjetom da se u konačnome izričaju ne konfrontiraju s principima državnoga poretka. Ma što god se mislilo, i kako god se interpretiralo kroniku ove jedinstvene kuće, pakt na kojemu ona počiva lojalno se poštuje obostrano. Sve se može – govori mladim leksikografima bard dr. Kruno Krstić – sve se može, samo treba naći oblik i način.¹⁷ Je li tome uistinu bilo tako i 1952. godine, ne može se jednoznačno odgovoriti. (Principijelne razlike zasigurno nema.) Međutim, ako je tome bilo tako u Zagrebu, ne smije se previdjeti da su republičke redakcije bile pod ograničenim Krležinim utjecajem te da su i one imale svoje suradnike koji su podlijegali različitim drugim logikama lojalnosti, manje ili više inkompatibilnima s Krležinima. Što su kada tome sve bile posljedice, ostaje za buduća istraživanja.

Neovisno o svemu tome, *Enciklopedija Jugoslavije*, prema Krleži iz 1952. godine, trebala je biti »kompas za duhovnu navigaciju«, upotrebljiv i u suočavanju s prošlošću i u suočavanju s budućnošću: »Čovjeku, koji je – danas – nošen revolucionarnim ritmom, mi moramo da damo kompas za duhovnu navigaciju, da ne luta po arhipelazima romantičnih iluzija, ... Socijalistička izgradnja traži smionu socijalističku svijest, izgrađenu na obogaćenom pamćenju svoje vlastite historije, ...«. Težište je očito »na obogaćenom pamćenju svoje vlastite historije«, ali je pritom upitno što bi za koga kada mogla biti »vlastita historija«. Naime, Krleža je uvijek iznova problematizirao »elemente duhovnog razjedinjavanja« »južnoslovenskih naroda« u dugome povijesnom trajanju što je otvaralo pitanje eventualnog »pra-stanja« kada »duhovnih razjedinjavanja« nije bilo. Krleža sigurno nije tako razmišljao.¹⁸ Stećci, »zlato i srebro Zadra«, srpske i makedonske freske itd., koliko god u nekim situacijama mogli biti »elementi duhovnoga sjedinjavanja«, u drugima su mogli biti i »elementi duhovnoga razjedinjavanja«. Drugim riječima, na srednjo- i jugoistočnoeuropskim te sredozemnim civilizacijskim razmeđima »južnoslovenski narodi« čak ni pojedinačno, a skupno ni pogotovo povijesno nikada nisu bili na ovaj ili onaj način neovisni o europskim pa i izvaneuropskim kulturnim i civilizacijskim centrima spram kojih su bili periferija, pograničje, krajina itd.

¹⁷ Josip ŠENTIJA, *S Krležom, poslije '71. Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Školska knjiga, Zagreb 2011., 49–50.

¹⁸ Tom prilikom iznio je i mnogo kompleksnije shvaćanje zapravo istoga pitanja: »Ono što bi se moglo prozvati našim intelektualnim zavičajem, našom duhovnom domovinom, tu intelektualnu pojavu treba prikazati u jednoj kompoziciji epifenomenalistički tako, da se paralelno s tom nadgradnjom na svakom koraku ukazuje i na one elemente duhovnog razjedinjavanja, koji su tu nadgradnju ometali vjekovima. Zato je dobro, da smo zbog pojednostavnjenja ove problematike sva pitanja, koja nas povezuju s ostalom europskom civilizacijom, odvojili u obliku leksikonske građe internacionalnog karaktera, u drugim našim edicijama.« (*Isto*, 234)

Nasuprot tome, u modernoj epohi su se manje ili više uspješno – po europskim civilizacijskim kriterijima – formirale južnoslavenske nacije interiorizirajući ili eksteriorizirajući mnogobrojne jugoslavističke ideologeme u svojim nacionalnim ideologijama itd. Krleža je 1952. godine vjerovao da su narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941–1945. stvorili socijalističku, federativnu Jugoslaviju kao optimalan okvir za međusobno ravnopravnu budućnost »južnoslovenskih naroda«. Zato je uostalom i uložio toliku energiju u stvaranje prvoga izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*.

Jedan od ključnih problema *Jugoslavicæ* bio je u tome što ju je Krleža projektao i kao europski legitimacijski projekt, ali je njezin nastanak prvenstveno shvaćao kao akt emancipacije spram europskih susjeda: »...ne možemo tražiti od civilizacija kojima smo okruženi, od civilizacija koje nam nikada nijesu bile sklone, od takvih civilizacija koje nas vjekovima smatraju svojim objektom, da o nama znaju više nego mi sami. Mi ne možemo, logično, tražiti da te civilizacije, koje se spram nas odnose krvnički, koje nam potpisuju smrtnu osudu takoreći sezonski, da te iste civilizacije o nama imaju pozitivno mišljenje«. ¹⁹ Kako je europska civilizacija *par excellence* civilizacija naroda-susjeda, postavlja se pitanje je li uopće i kada je moguća europska prepoznatljivost Krležine »južnoslovenske«/jugoslavenske civilizacije. Njegov je odgovor višeslojan, kao uostalom i njegov enciklopedijski projekt i bitno je određen paradoksalnim odnosom prema europskoj civilizaciji: »Dijalektička formula naše Enciklopedije ostat će materijalistička. Enciklopedija posvetit će punu pažnju prikazivanju čitave serije antagonizama, koji su uslovljavali naše vlastite uzajamne negacije, kada smo se borili protiv supremacije tuđinskog duha, znajući, da upravo ta sublimna, spiritualizirana uzvišenost tuđinskog duha sadržava u sebi moralnu i materijalnu smrtnu osudu našeg vlastitog opstanka«. ²⁰ Drugim riječima, europska civilizacijska prepoznatljivost za njega je bila moguća samo kao akt emancipacije od europskih imperijalnih paradigmi. Biti Europljanin iz hrvatske i/ili jugoslavenske perspektive njegova doba značilo je na vlastiti način sudjelovati u emancipaciji Europe od njezinih vlastitih imperijalnih fatalizama.

Europski smisao Krležina jugoslovenstva u osnovi je ipak autohtonistički: »Postoji impozantna količina primjera kako je naša borba za načelo slobode narodnosti, ljudske misli, govora, jezika, moralnog i intelektualnog uvjerenja ili umjetničkog stvaranja elemenat, koji se nije dao uništiti za milenij i po, a Enciklopedija treba da bude upravo kompendij tih dokaza, plaidoyer za našu socijalističku koncepciju.

¹⁹ *Isto*, 228. Ili, istom prilikom: »Mi ne možemo i ne smijemo tražiti od naroda, kojima smo okruženi, da o nama znaju više nego što znamo mi o sebi samima, a naše poznavanje vlastite bogate prošlosti oskudno je, jer nam jače sile nikada nisu dopustile, da se osvjestimo na temelju vlastitoga pamćenja o značenju svoje vlastite uloge u prostoru i u vremenu kao cjeline«. (*Isto*, 223)

²⁰ *Isto*, 224.

Borba za socijalizam danas s jedne je strane anticipacija budućih stoljeća, a s druge pobjedonosna parafraza naše tragične prošlosti, koja je izvojštila podlogu za slobodan život teškom i krvavom borbom stoljeća, vlastitom voljom i vlastitim sposobnostima«. ²¹

Njegov enciklopedijski projekt bio je u normativnom smislu međunarodno prepoznatljiva leksikografska prezentacija vlastitoga materijala: »Stojeći pred problemom da li da damo leksikon međunarodnih omjera ili priručnu jugoslavensku Enciklopediju, odlučili smo da razdijelimo sveukupnu materiju internacionalne leksikalne građe na devet osnovnih grupa. To se pokazalo kao pravilan, moglo bi se reći, dalekovidan zaključak, koji je isto tako, otprilike godinu dana kasnije, provela u djelo bostonska komisija velike anglosaksonsko-amerikanske enciklopedije«. ²² Pritom njegov autohtonizam nije bio ahistoričan. Naprotiv, bio je otvoren prema europskim, univerzalnim kriterijima vrednovanja: »Ispitujući elemente naše civilizacije kroz stoljeća, čovjek može mirno i objektivno zaključiti da se u mnogim slučajevima radi o imitaciji, o refleksima, od vremena na vrijeme o ingenioznoj simbiozi, ali da u našoj civilizaciji ima i takvih elemenata koji se mogu svrstati pod pojam idejnih i ideoloških anticipacija«. ²³

Alfabetar *Enciklopedije Jugoslavije*: »...najvažniji zadatak Plenuma«

Rasprava u komisijama Plenuma bila je fokusirana na alfabetar, ali je ta diskusija, koliko je moguće zaključiti na temelju lapidarnih zapisnika, manje ili više sustavno reflektirala cjelokupnu problematiku *Enciklopedije Jugoslavije*. Formalno, prema Krležinim riječima, »...cjelokupni materijal Enciklopedije Jugoslavije podijelili smo u tri kategorije. a/ Materijal republičkih redakcija (...) b/ Materijal Centralne redakcije (...) c/ Materijal prepušten na izbor republičkim redakcijama«. ²⁴ Ne ulazeći u mnogobrojne vidove rasprave o alfabetaru, vođene na temelju dokumentacije prikupljene i pripremljene u Centralnoj redakciji, valja upozoriti da u vrijeme održavanja Plenuma svi alfabetari još nisu bili prikupljeni, ali i da o partijskim i vojnim alfabetarima uopće nije bilo riječi u komisijskim raspravama. Drugim riječima, znajući prvo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* i silan materijal partijske i vojne provenijencije, otvara se pitanje kada i kako se o njima raspravljalo.

Iako je federalističko načelo u radu Plenuma bilo na mnoštvo načina afirmirano, začuđuje koliko je alfabetarskih jedinica pridržavala Centralna redakcija:

²¹ *Isto*, 224.

²² *Isto*, 232.

²³ *Isto*, 229.

²⁴ *Isto*, 236–237.

»...problemi, činjenice i osobe, koje po svome značenju ili po svom utjecaju prelaze granice pojedinih naroda ili pojedinih republika, a to su pojmovi koji se odnose na Jugoslaviju kao cjelinu /Jugoslavija, Jadran, Ekonomika FNRJ, cijeli kompleks NOB-a, historija KPJ itd. itd./ (...) ...rijeke, krš, feudalizam, patarenstvo, etnografija, narodna književnost itd. itd. (...) ...odnosi južnoslovenskih naroda s inostranstvom...«.²⁵ Ovako shvaćene obveze Centralne redakcije nesumnjivo su bitno limitirale ovlasti republičkih redakcija. Ove su i dalje bile ograničavane u većini onih slučajeva kada je neka alfabetska jedinica bila na popisima dvije ili više republičkih redakcija. Drugim riječima, umjesto da Plenum potiče međusobnu suradnju republičkih redakcija u svim slučajevima kada se radilo o zajedničkom interesu, obično je Centralna redakcija preuzimala odgovornost na sebe.

Da bi se izbjegnulo mnogobrojne posljedice takve centralizacije, dogovoreni su na prijedlog slovenske i srpske redakcije »okvirni članci«, koji su se sastojali iz uvodnoga dijela napisanoga u Centralnoj redakciji i pojedinačnih dijelova nastalih u republičkim redakcijama prema zajednički dogovorenim kriterijima. Bilo je dogovoreno oko 200 takvih članaka i to redovito posvećenih važnijim alfabetskim jedinicama. Usuglašavanje liste okvirnih članaka ponekad je završavalo u apsurdnim situacijama. Iako je pojam »kmet« s pravom trebao biti obrađen na taj način (»feudalizam«), članovi Komisije za historijske i pravne nauke su raspravu o povijesti pojma pretvorili u raspravu o povijesti značenjskih razlika. Kada su otvorili raspravu o pojmu »kuluk«, krenuli su obrnutim putem pa je bila dogovorena uvodna obrada u Centralnoj redakciji i parcijalne obrade u republikama, kao da pojmovi »kmet« i »kuluk« nemaju ništa jedan s drugim.²⁶

Kada je riječ o primjedbama na republičke alfabetaše, instruktivne su primjedbe Radnoga odbora Centralne redakcije na slovenski alfabetar – ovdje predočene u izboru:

»1/ Komisija zaključuje, da se iz slovenskog alfabetara briše jedinica 'Mirovni ugovor s Italijom', te da se unese u CR alfabetar«;

»2/ ... da se iz slovenskog alfabetara briše jedinica 'Mađari i Slovenci'«;

»3/ ... da se iz slovenskog alfabetara briše jedinica 'Austrijsko-južnoslovenski odnosi'«;

²⁵ *Isto*, 236.

²⁶ »24/ ...'Kmet' ... po republikama. Stoga se ta alfabet[arska] jedinica briše u alfabetaru CR.« (Zapisnik, 21/57); »27/ ...'Kuluk' ... u CR na prostoru od I stupca, dok će Crna Gora taj pojam, ukoliko je povezan s organizacijom sudstva, obraditi u okvirnom članku o organizaciji sudstva« (Zapisnik, 22/58). Na kraju je pojam reduciran na Srbiju i Crnu Goru u 19. stoljeću (*Ež*, 5/*Jugos-Mak*, Zagreb 1962., 448). Brojne su njegove potvrde i u hrvatskoj tradiciji osmanskog i postosmanskog razdoblja (Zlatko HERKOV, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske. Drugi svezak*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 48, Zagreb 1956., 58).

»8/ ... da se u slovenskom alfabetaru briše alfabet[arska] jedinica 'Istra'. Istru će kao cjelinu obraditi hrvatska redakcija«;

»9/ ... da se u slovenskom alfabetaru briše alfabet[arska] jedinica 'Jezik u škola-
ma i uredima'«;

»10/ ... Komisija odlučuje, da se u CR alfabetar unese jedinica 'Jugoslavensko
pitanje'«. ²⁷

Svi pokušaji slovenske redakcije da se unesu međunarodne i međunarodno-pravne teme u leksikografsku obradu slovenskih alfabetarskih jedinica nailazili su na načelan otpor Centralne redakcije koja je pritom očigledno imala potporu članova drugih republičkih redakcija. Zaključak u vezi s leksikografskom obradom Istre, s druge strane, primjer je jednostrane nacionalizacije jedne povijesne pokrajine, koja je narodno bila i hrvatska i talijanska i slovenska, a i administrativno-politički je do najnovijega vremena baštinila različite jurisdikcije. Nije zapisano, kao ni u drugim slučajevima, kako su na kraju reagirali slovenski članovi ove komisije. Nema podataka o tome jesu li svi pojedinačni zaključci u komisijama bili usvajani jednoglasno ili većinom glasova.

U više drugih slučajeva postupalo se slično pa je višestrano iskazivani interes za neke alfabetarske jedinice bio reduciran na jednu redakcijsku obradu s preporukom da se konzultiraju i stručnjaci s drugih strana. Iz današnje perspektive jasno je da su time ozbiljno bili oštećeni inter- i/ili transkulturni fenomeni itd., a nerijetko je bila inducirana svojevrsna bitka za »nacionalizaciju« fenomena koje se s različitih strana percipiralo na različite načine. ²⁸

Komisija za historijske i pravne nauke izazvala je posebnu Krležinu pozornost pa je prije početka rada u komisijama i rekao: »Svakako naša komisija za historiju imat će relativno mnogo muke i napora dok sve probleme koji su se tamo postavili riješi. (...) ...na ovom stepenu kulture na kome se mi sada nalazimo historija (je) jedna od najosjetljivijih, upravo najneuralgičnijih alergija. ...ja ga smatram gotovo centralnim pitanjem naše sjednice...«. ²⁹ Doista, rasprave o prijedlozima Centralne redakcije da se u alfabetar unesu jedinice poput »Terorističke omladinske organiza-

²⁷ Zapisnik, 31–32/67–68.

²⁸ Komisija za historijske i pravne nauke je s time u vezi bila zaključila: »19/ Ukoliko se radi o nekoj alfabet. jedinici, koju je prijavilo više republičkih redakcija, a dodjeljuje se jednoj republičkoj redakciji, Komisija preporučuje Centralnoj redakciji da organizira posao tako, da bi sve zainteresirane republičke redakcije dobile uvid u napisani članak, kako bi na nj mogle staviti svoje primjedbe, t.j. kako bi mogle ocijeniti, da li je odnosna alfabetaska jedinica dovoljno iscrpno obrađena sa stanovišta njihove republike.« (17) Nijedna druga komisija nije usvojila sličan zaključak.

²⁹ Zapisnik, 12/33.

cije« (npr. Orjuna, Hanao, Srnao) izazivale su različite komentare.³⁰ Slično je bilo i s alfabetskim jedinicama »Aferu u staroj Jugoslaviji«, »Atentati u historiji južnoslovenskih naroda«, »Gladne godine« itd.³¹ Sve su to bili prijedlozi koji su potjecali od Miroslava Krleže i za koje iz različitih razloga očito nije bilo moguće dobiti podršku. Izuzetak je »Sarajevski atentat«.

Ne ulazeći u detalje mnogobrojnih diskusija o svim alfabetarima – osim srpskog, koji nije bio pristigao u ovu komisiju! – nužno je reći da su razlike između pristiglih republičkih alfabetarara bile ogromne prije svega u historiografskoj konceptualizaciji. Na primjer, u crnogorskom alfabetararu je broj jedinično obrađenih bitaka iz crnogorske povijesti bio toliko velik da je u valovima izazivao nizove međusobnih razjašnjavanja članova Komisije. Kako nije bio distribuiran srpski alfabetar, nije bilo moguće previdati o kojim će se sve jedinicama trebati dogovarati crnogorska i srpska redakcija pa je Centralna redakcija pridržala pravo donositi potrebne odluke itd. U bosansko-hercegovačkom alfabetararu bilo je vrlo mnogo slučajeva jedinica koje se moglo na različite načine i u različitim kontekstima definirati. S druge strane, na ovom popisu našao se i velik broj osmanističkih pojmova i fenomena koji nisu nužno morali biti na bosansko-hercegovačkom popisu itd. Ukratko, bilo je više nego očito da će biti vrlo teško artikulirati historiografski alfabetar koji će udovoljiti formalnim leksikografskim kriterijima, a o krležijanskoj sintezi da ne govorimo.

Neovisno o ovim pojedinačno navedenim spornim slučajevima, alfabetar je već i prije rasprave bio impresivno oblikovan. Iako je diskusija mogla stvoriti dojam da stvari s alfabetarom ne stoje dobro, na kraju se moralo zaključiti da je velika većina inicijalnih prijedloga Centralne redakcije bila i prihvaćena. Izgleda da se nitko tada javno nije bio pitao o kasnijim eventualnim kontradiktornim učincima prihvaćenih rješenja. Kao da su svi osjećali potrebu dokazati da rade po učinku.

Zasad je nemoguće ulaziti u istraživanje motiva koji su utjecali na pozvane suradnike da prihvate ili odbiju poziv za rad na alfabetskim jedinicama. Međutim Krleža je obznanio odzive na pozive Centralne redakcije: »Dosada je Centralna redakcija pozvala 238 suradnika, od kojih se je 140 prijavilo za suradnju. Do sada 86 suradnika nije odgovorilo na poziv za suradnju, a samo je 12 suradnika otklonilo ponudenu suradnju pravdajući se stručnim razlozima ili razlozima preopterećenosti.«³²

³⁰ U *Ež 8/Srbija-Ž* (Zagreb 1971) nema alfabetske jedinice »Terorističke omladinske organizacije«. Nema ni alfabetskih jedinica »Teror« i/ili »Terorizam« (v. »ТЕРЧИЈА« i »ТЕРСЕГЛАВ, Франц« /328/). Jedinično nisu obrađeni na odgovarajućim mjestima ni »ОРЈУНА« ni »ХАНАО« ni »СРНАО«.

³¹ Zapisnik, 30/66.

³² *Isto*, 240.

Krležini zaključni naglasci i prijepori u raspravi

Krležin »Govor na Drugoj sjednici Plenuma Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 14. VI 1952« fascinira prije svega svježinom izlaganja nakon iscrpljujuća tri dana paralelnih komisijskih zasjedanja i mnogobrojnih usuglašavanja na »marginama« Plenuma.³³ Neovisno o svim očitim kontroverzama koje su na različite načine došle do izražaja u radu Plenuma, njegov enciklopedijski optimizam kao da je bio ojačao. Velika većina otvorenih pitanja nesumnjivo je bila usuglašena. Čak i kada je riječ o njemu važnim, a komisijski prijepornim jedinicama – od »Terorističkih omladinskih organizacija« nadalje – pitanja je ostavljao otvorenima, spreman na traženje alternativnih rješenja. Ako je netko upućeniji i bio sumnjao u budućnost Krležine *Enciklopedije Jugoslavije*, teško da nije promijenio mišljenje o tome.

Stenogram završne rasprave nakon Krležina govora u Plenumu omogućuje uvid u najveće prijepore. Neki od njih bili su ideologijske naravi. Jedna predložena alfabetska jedinica bila je naslovljena »Jugoslavenski zatvori«. Rodoljub Čolaković bio je mišljenja, koje je sudionicima Plenuma prenio Ante Babić, da bi bolje bilo preimenovati je u »Jugoslavenske tamnice«, na što je reagirao Marko Ristić s prijedlogom da se obrade i tamnice i zatvori »jer tamnica nije isto što i zatvor«. Mate Ujević je pak predložio da se u oba slučaja izbací atribut »jugoslavenski« jer bi trebalo obraditi »sve tamnice i zatvore u kojima su naši ljudi tamnovali«. Na to je Rodoljub Čolaković dodao: »Ni Malu Aziju ne treba da izbacimo«. O Sibiru nije bilo riječi, a ni o Golom Otoku.³⁴

Krleža je potom otvorio raspravu o pitanju s Prve komisije koje je njega osobno koncepcijski možda i najviše motiviralo: »To je pitanje upotrebe riječi jugoslavenski, jugoslovenski, južnoslavenski, južnoslovenski, odnosno južnoslovenski.«³⁵ Aleksandar Belić, Marko Ristić, Mate Ujević, Rodoljub Čolaković i Siniša Stanković predali su se bili pasioniranoj raspravi, koju je Krleža inicijalno obrazložio potrebom da se luči pojmove »koji pripadaju Jugoslaviji od pojmova koji pripadaju južnoslovenskim narodima«. Belić je najviše polemizirao s Krležom, upozoravajući sudionike na bugarski aspekt pitanja: »Kada se tiče svih Južnih Slovena, onda tu ulaze i Bugari. Kad se tiče Jugoslavije ili Jugoslavena, pravilno je jugoslavenski, a ne jugoslovenski«. Ipak je dodao: »A možemo ostaviti i prema člancima onako kako bude koji pisac upotrebljavao, jer ćemo tako raditi i na drugim mestima.«³⁶ Marko Ristić je pokušao skinuti pitanje s dnevnog reda u ime Četvrte komisije: »...složili smo se da ne ujednačimo pravopis, t.j. da ne adaptiramo ono što je pisano u Zagrebu na ekavštinu

³³ *Isto*, 257–282.

³⁴ Zapisnik 14. VI. 1952., 1/184–2/185.

³⁵ *Isto*, 2/185–5/188. »Za nas je to pitanje od velike važnosti« (Krleža).

³⁶ *Isto*, 2/185.

i obrnuto. (...) To nije pitanje koje mi ovde treba da rešavamo, niti ga možemo da rešimo, ...«. Ipak je zaključio: »...ne postoji jugoslovenska književnost, ali se može govoriti o južnoslovenskim književnostima«. ³⁷ Suprotstavio mu se Aleksandar Belić, vraćajući raspravu na svoje stajalište. Nije mu ostao dužan Mate Ujević, koji je upozorio da je otvoreno pitanje tko su »jugoslavenski narodi«, odnosno uključuje li taj pojam »i naše Šiptare i naše Rumunje i t.d.« te dodao: »Kako ćemo pridjevno izraziti sve narode koji žive u Jugoslaviji bez obzira da li su Slovjeni ili ne?«. Pojasnio je »naše« stajalište riječima: »Mi mislimo da je od riječi Jugoslavija pravilan samo pridjev 'jugoslavenski', a ne 'jugoslavenski'. A nemamo ništa protiv da se zadrži oblik jugoslavenski, ali samo za pridjev od Jugoslovena (odnosno Južnih Slovjena)«. ³⁸ Raspravu je »presjekao« Siniša Stanković, očito ne usamljen u svom mišljenju, izjavivši »da ima mnogo važnije problematike od ove jezične...«. Predložio je da bude ostavljena na kraj Plenuma. ³⁹

Sljedeće sporno pitanje bilo je otvoreno oprečnim stajalištima Siniše Stankovića i Marka Ristića u vezi s načinom obrade članaka koji se odnose na čitavu Jugoslaviju. Stanković je u ime Druge komisije predložio da se takvi tekstovi pišu kao sinteze koje će istovremeno uključivati »sve specifične karakteristike« pojedinih republika. Nasuprot njemu, Ristić, »apsolutno« se ne usuglašavajući s takvim pristupom, eksplicirao je da se »ne slaže zato, što m(u) se čini da se tu radi o mehaničkom i veštačkom slivanju u celinu stvari koje nisu celina«. ⁴⁰ Njegovu argumentaciju vrijedi i danas citirati u cijelosti: »Mi smo došli do jednog sličnog problema u četvrtoj komisiji i rešili smo ga na predlog prof. Belića na drugi način. Taj se predlog sastoji u okvirnim člancima. Bilo da se radi o medicini ili filozofiji u tim okvirnim člancima donet će se razvoj pojedinih naučnih disciplina ili sektora iz javnog života kod pojedinih naroda. Ja ne vidim kako bi se moglo bez nasilja sliti u jednu celinu razvoj medicine kao nauke, kako se ona na pr. razvijala kod Crnogoraca, a kako kod Slovenaca. Kao što mi ne slivamo razvoj književnosti naših naroda u jednu veštačku celinu i kao što je po mom mišljenju Pavle Popović, koji je u Londonu za vreme Prvog svetskog rata pokušao da napravi jednu sintezu koja se zvala „Jugoslovenska književnost“, potpuno pogrešio tako da mi se čini da ni na ova način ne ćemo doći do rezultata. Jedan od osnovnih elemenata ove enciklopedije je da pokažemo ono što nas spaja na osnovu činjeničnog stanja, a ne na osnovu totalitarnih interesa«. ⁴¹ Kada je Stanković pokušao uzvratiti da ne vidi u čemu je razlika između ta dva pristupa, Ristić mu je replicirao: »Iz ovoga što je Krležu pročitao ja ne vidim da tu ima pregleda po narodima,

³⁷ *Isto*, 3/186.

³⁸ *Isto*, 4/187.

³⁹ *Isto*, 5/188.

⁴⁰ *Isto*, 5/188–6/189.

⁴¹ *Isto*, 6/189.

nego samo pregled po republikama, a to su dve razne stvari.«⁴² Time je bio otvoren krug problema koje je *Jugoslavica* pokušala riješiti time što je obrađivala i republike i narode – doduše nedosljedno, Crna Gora je bila obrađena, ali ne i Crnogorci itd. – a koji se kasnije sve više širio, ne samo u *Enciklopediji Jugoslavije*.

U raspravi su sudjelovali, pored spomenutih, Andrija Štampar, (...) Melik, (...) Čosić, Kruno Krstić, Roksanda Njeguš, Mato Ujević i Radivoje Uvalić.⁴³ Štampar je referirajući na razne primjere nastojao usuglasiti pristupe »odozdo« i »odozgo«, npr.: »...što se tiče medicine, (da) ne radi svaka redakcija onako kako ona hoće nego da C[entralna] R[edakcija] ima vlast da sve to dovede u jednu harmoničnu cjelinu.«⁴⁴ Neke je fenomene pritom dovodio *ad absurdum*: »Malarija vlada svuda u većoj ili manjoj mjeri. Uzmite na pr. endemijski sifilis. Vi ćete ga naći u Novom Pazaru, Homolju, Bosni, pa čak i u Hrvatskoj. Kako ćemo mi to razdijeliti?«⁴⁵ Marko Ristić je problem ipak vratio na početak: »...mislim da je ovdje po sredi nesporazum koji se neprestano provlači kao crvena nit kroz sve naše diskusije, nesporazum koji se satoji u tom što nije dovoljno diferencirano, a što je potpuno prirodno kod onih koji nisu radili na elaboratu alfabeta, što je struka u alfabeta, a što je okvirni članak ili shema u Enciklopediji.«⁴⁶ Poslije čitava niza novih »meandriranja«, Krleža je predložio: »Centralna redakcija koja ima sama po sebi, po samoj naravi stvari, da igra ulogu tampona, preuzet će na sebe taj zadatak, pa će ga tehnički rješavati ne mijenjajući bitno strukturu tako da sve argumente koje smo čuli iz komisije dr. Štampara uvažimo«. Prijedlog je jednoglasno prihvaćen.⁴⁷

U nastavku je mnogo većom brzinom riješen niz pitanja koja bi vjerojatno isto tako iziskivala više pozornosti u drugačijim uvjetima, ali se ipak zastalo na nekima velike simboličke težine. Josip Vidmar, Marko Ristić i Rodoljub Čolaković bili su oprečnih stajališta kada se trebalo izjasniti o mjestu koje treba dobiti Ivan Meštrović. Dok je Vidmar bio mišljenja da je Meštrović jedan od rijetkih likovnih umjetnika »europskog formata« i da treba dobiti tri stupca u *Enciklopediji*, Ristić i Čolaković bili su drugačijeg mišljenja, držeći da ni politički ne bi bilo »zgodno« da se u Enciklopediji »istakne samo i isključivo Meštrovića među svim našim umjetnicima u prošlosti i sadašnjosti. To bi značilo: eto taj čovjek koji nije htio da se vrati poslije revolucije u našu zemlju, to je jedini čovjek kome dajemo 3 stupca.«⁴⁸ U nastavku je Ujević otvo-

⁴² *Isto*, 6/189–7/190.

⁴³ *Isto*, 5/188–16/199.

⁴⁴ *Isto*, 7/190.

⁴⁵ *Isto*, 8/191.

⁴⁶ *Isto*, 10/193.

⁴⁷ *Isto*, 16/199.

⁴⁸ *Isto*, 21/204.

rio i pitanje Augustinčićeva mjesta pa je »anulirana« stavka o Meštroviću, a otvoreno pitanje ispravaka u alfabetau likovnih umjetnosti.⁴⁹

Na kraju, u 20.10 sati, Krleža je, nakon riječi priznanja koje su mu u ime svijua iskazali i Vidmar i Čolaković, dobio aplauz članova Plenuma i podršku da i dalje s punim autoritetom vodi svoj jugoslavenski megaprojekt. Njegov autoritet »tamponizirao« je i sve skepticizme i sve normativizme u bilo kakvu izvođenju do krajnjih posljedica. Projekt *Enciklopedije Jugoslavije* nakon Plenuma bio je još više Krležin enciklopedijski projekt.

Zaključak

Rad je nastao s ciljem da se golem Krležin enciklopedistički projekt interpretira kao jedan od ključnih planskih »objekata« u vrijeme kada se sve više destalinizirana Jugoslavija još uvijek nije bila oslobodila socijalističkih planskih instrumentarija. *Enciklopedija Jugoslavije* bila je u tom smislu jedno od najvećih poduzeća u zemlji, prije svega po intelektualnom kapitalu kojim je raspolagala i koji je »obrtala« prema potrebama proizvodnje golema alfabeta. *Spiritus movens* cijeloga projekta bio je Miroslav Krleža, *enfant terrible* hrvatske i jugoslavenske ljevice između dvaju svjetskih ratova i jedan od *sage*, mudraca u parijskoj intelektualnoj eliti. Enciklopedistički projekt omogućio je i dao smisao toj Krležinoj transformaciji. *Jugoslavica* se istovremeno pretvorila u najveći duhovni laboratorij jer je bila jedno od rijetkih mjesta gdje se moglo otvoreno, pluralistički raspravljati o kompleksnim realitetima jedne zemlje koja je u koječemu bila Europa u malom.

LITERATURA

- Bebler**, Aleš: »Spoljnopolitičk(e) odnos(e). 1948–1953«, u: *Enciklopedija Jugoslavije 5/Jugos–Mak*, Zagreb 1962., str. 146.
- Bogišić**, Vlaho: »Prilog razumijevanju leksikografije i enciklopedije u modernoj hrvatskoj kulturi«, *Studia lexicographica* 1(2007) 1(1), str. 9–22.
- Čengić**, Enes: *S Krležom iz dana u dan (1981–1988). Post mortem 1 – S Krležom iz dana u dan (1989–1990). Post mortem 2*, Svjetlost–Mladost, Sarajevo–Zagreb, 1990.
- Geršković**, Leo: »IV. Društveno i državno uređenje«, u: »Jugoslavija«, *Ef 4/Hil–Jugos*, Zagreb 1960, str. 607.
- Herkov**, Zlatko: *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske. Drugi svezak*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 48, Zagreb 1956.
- Koselleck**, Reinhart: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993.

⁴⁹ *Isto*, 22/205.

- Krleža**, Miroslav: »Referat na Plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI 1952«, u: Isti, *Eseji. Knjiga šesta*, Zora, Zagreb 1967., str. 221–256.
- Krleža**, Miroslav: »Govor na drugoj sjednici Plenuma Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 14. VI 1952«, u: Isti, *Eseji. Knjiga šesta*, Zora, Zagreb 1967., str. 257–305.
- Krležijana*, sv. 1/A–Lj i sv. 2/M–Ž (ur. Velimir Visković), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993. i 1999.
- Krležijana. Bibliografija Miroslava Krleže* (ur. Velimir Visković), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999.
- Lasić**, Stanko: *Krleža. Kronologija života i rada*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982.
- Milanja**, C[vjetko]: »EVROPA DANAS«, u: *Krležijana 1/A–Lj* (ur. V. Visković), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993., str. 247.
- Ravlić**, Slaven: »Prosvjetiteljstvo i enciklopedija: dva prosvjetiteljstva i dvije enciklopedije«, *Studia lexicographica* 7(2013) 2(13), str. 35–55.
- Šentija**, Josip: *S Krležom, poslije '71. Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Školska knjiga, Zagreb 2011.
- Visković**, Velimir: »Enciklopedizam«, *Krležijana 1/A–Lj* (ur. V. Visković), Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1993., str. 214–230.
- Visković**, Velimir: *Krležološki fragmenti*, Zagreb 2001.
- Vujić**, Antun, »Leksikografija, znanost i društvo. S dodatkom: 30 godina poslije«, *Studia lexicographica* 7(2013) 2(13), str. 11–33.

KRLEŽA'S ENCYCLOPAEDIA OF YUGOSLAVIA BETWEEN EUROSCEPTICISM AND EURONORMATIVISM: CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF THE ORIGINS OF KRLEŽA'S ENCYCLOPAEDIA OF YUGOSLAVIA PROJECT

Drago Roksanđić

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences

ABSTRACT: The article was made with the goal to, by analysing key points of view of Miroslav Krleža and members of the Central and republic editorial boards, shown on the Plenum and commissions of the Central editorial board of the *Encyclopaedia of Yugoslavia* held in Zagreb on June 12–14th, 1952, present the problem of Krleža's attitude and attitudes of other participants towards this encyclopaedic project. Starting with the Cold-War contradictions in Yugoslavia between 1948 and 1952, and the far-reaching projected social changes in the country in this short period of time, Krleža could conceptualise his *Yugoslavica* on an epochal scale, while at the same time present its socialist educational goals on a utilitarian level. The price of that discrepancy could be foreseen as early as 1952. Nevertheless, numerous collaborators, gathered in Zagreb and other Yugoslavian centres around Krleža's project by the logic of the distribution of government and power in Yugoslavia, made the *Encyclopaedia of Yugoslavia* a competitive project on the European scale.

Keywords: *Miroslav Krleža*; Encyclopaedia of Yugoslavia; Central editorial board; euroscepticism; euronormativism